

ШЫН

№ 15
(18442)

2014 чылдың
ФЕВРАЛЬ 11,
вторник
Садар өртээ хостуг

е-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

100 чылче базымнар

АЯН-ШИНЧИ КИИРГЕН ТУДУГ

Юбилейлиг чылда на-
йысылал Кызылдың Тыва
эки турачылар кудумчузу
дүргени-биле чаарттынып
турар.

Каш чыл бурунгаар бир,
ийи каът эргижирээн чуртталга
бажыңнары турган черлерде
чараш, чаагайжыды туттунган
бедик өргээлер көстүп келген.
Удавас бо девискээрге база бир
чаа бажың немежир. Ол дээрже
Тыва эки турачылар биле Щетин-
кин-Кравченко кудумчуларының
белдиринде Россияның Онза
байдалдар яамызының Тывада
эргелелиниң тудуу-дур. Маңаа
республиканың чурттакчы чону-
нуң айыыл чок чоруун хандыраар
болгаш бойдус айыыл-хала-
вының уржуктарын чайладыр
акыл-чорудулгага уjur-дузалыг
шбан чериниң оран-бажыңы
турар.

Бо тудугнуң чоок-кавы де-
вискээринде чараш, амгы үеде
дүүштүр туткан бажыңнарның
окагайлыын магадап көргөш,
ОБЯ-ның Тывада эргелелиниң
тудуу доостурга, хем кыдыы
улам шевежин, көрүштүг апаар-
дыр деп бодавышаан, аңаа чеде
бердим.

Тудугнуң ишти-даштында
акыл-иш хайымныг, кижилер
чай чок ажилдаан турлар. Тудуг
ажылының чоруп турарының
дугайында кол инженер Алек-
сандр Самонов меңээ таныш-
тырды:

— Красноярск хоорайның
«Реалстрой» КХН организация-
зы бо тудугнуң чингине хү-
лээникчилери болуп, ажил-ишти
удуртуп-башкарып турар. А
Кызылда «Юность» КХН-ниң
ажылдакчылары эрткен чылдың
апрель айда тудугнуң таваан
салып, кады ажилдажылганы

Россияның Онза байдалдар яамызының Тывада эргелелиниң чаа оран-савазы.

эгелээн.

Тудугнуң төлөвилелин
Россияның ОБЯ-зының Сибирь
регионалдыг төвүнге ажилдап
кылган. Ооң ниити шөлү 7575
дөрбелчин метр, тудуг шөлүнүң
иштинде бажыңның шөлү 4500
дөрбелчин метр. Алды каът
бажыңның чанынга спорт залы
болгаш гараж турар. Бо хүнде
оларның тудуу доозулган. 2014
чылдың төнчүзүнде тудуг долу-
зу-биле дооступ, күрүне комис-
сиязының хыналдазын эртер.
Мында дашчылар, бызаңчылар,
шеверлекчилер дээш, ниитизи-
биле 50 кижилер ажилдап турар.
Олар салдыг сорулганы эчи-
зинге чедирер дээш тура-соруу
бедик, кызымаккай ажилдап
турарлар.

Новосибирск, Красноярск

болгаш Абакан хоорайлардан
тудуг материалдарын эккеп ту-
рар. Тудугга ажыглаар машина-
техника четтир. Спорт залында
пластик соңгаларны салган,
амгы үеде кол корпустуң алдыгы
каадында ажилдар уламчылап
турар. Дараазында шевеппе
каастаар ажилдарны бедик
деңгээлге чорудары көрдүнгөн.
Ажылды шалыпкын чорудар
дээш кызып тур бис — дээш, ол
чугаазын доосту. Оларның хей-
аадын улам соруу кирип, макта-
дым-даа. Кылып турар тудуунуң
төлөвилелин стол кырында са-
лып алган, хүн бүрүде күүседир
ажылдарны дугурушкан орус,
тыва тудугжуларны көргөш, бо
хире демниг улус шалыпкын
ажылдап турбайн канчаар деп
түңнелге келдим. Тудугжуларга

катап келир мен деп аазааш,
байырлашкаш чоруптум.

Азия төвүнде республиканың
овур-хевирин улам чаагайжыдар
чаа тудугларның туттунуп тура-
ры сеткилге өөрүнчүг. Удавас
болур улуг байырлалдарывыска
чедир санныг хонуктар арткан.
Кайыын-даа чон шуужуп кээр
болгай, ынчангаш Тываның
найысылалы аян-шинчи кир-
ген, арыг-силиг болгаш көрүш-
түг болур уjurлуг. Россияның
ОБЯ-зының Тывада эргелелиниң
тудуу удавас ажыглалга кирип,
хоорайның кудумчуларын каас-
тап шимээр база бир онза ба-
жыңнарның бирээзи болур.

Анисья ТЮЛЮШ.

Чурукту архивтен алган.

«ШЫН» СОЛУННУҢ ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУЛАРЫ!

«Шын» солунну чагыдып алыңар!
2014 чылдың чагыдылгазының өртектери:

Индекс:	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	240,27	480,54
31730 — организацияларга	270,27	540,54

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары, кир-
жикчилери, инвалидтери шынзылганы көргүзөргө:

Индекс:	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	216,22	432,43

ДАЛАЖЫҢАР! ЧЕТТИГИҢЕР!

«Ада. Аданың ады. Ада-чурт»

Тываның найысылалын-
да патриотчу кижизидил-
гениң ындыг аттыг айы
чарлаттыган.

Аңаа дүүштүр Кызылдың
өөредилге албан черлеринге
Ада-чурттуң Улуг дайыны-
ның хоочуннары-биле, дайын
хөдөлүшкүннериниң кир-
жикчилери-биле уjurажыл-
галар, беседалар, мөөрейлер,
концерттер, класс шактары,
«Дайынчы алдарның» ажык
эжиктер хүнү, «Че-ве, оол-
дар!» деп спортчу маргылдаа-
лар эртип турар. Февраль
14 болгаш 23 хүннеринде
Тиилелге шөлүңге дайынга
амы-тынын берген дайынчы-
ларның тураскаалыг че-
чектер салышкыны болур.
Февральдың дургузунда Кы-
зыл хоорайның школаларына
«Украинаның Ровно облазын
фашист эжелекчилерден хос-
тап тура, 70 чыл бурунгаар
маадырлыгы-биле мөчээн эки
турачы 65 ааттыг шериглерниң
маадырлыг чоруу» деп темага
беседалар, класс шактары
болур.

Февраль 15-те 12.00 шакта
республиканың бүгү школа-
ларына совет шериглерни
Афганистандан үндүргениниң
25 чылыгга тураскааткан рес-
публиканың чаңгыс аай класс
шагы болуп эртер. Ол-ла хүн
Орус культура төвүңге чыл
санының «Афганның хады»
деп киноконцерти болур.

Ай дургузунда школачы-
лар ортузунга «Сеңээ бүзү-
рээр бис, солдат» деп шериг-
патриотчу акция болур, ол
февраль 21-ге чедир уламчы-
лаар. Ол-ла хүн 9.00 шакта
№5 эге школа-гимназияга
«Кырган-ачазы, ачазы болгаш
уйнуу» деп спортчу маргылдаа
болур. 12.00 шакта «Тыва-
автотранстың» автошколазы
хоорай чемпионатын органи-
заастаар. Февраль 22-де, 12.00
шакта «Тайга» станциязынга
эр улус аразында спорттуң
кышкы хевирлериниң маргыл-
даазын эрттирер.

Спортчу маргылдаалардан
аңгыда, февраль айда школа-
чылар ортузунга чогаадыкчы
мөөрейлер болур. Чижээ,
9-11 класстарның өөреник-
чилериниң аразына «Ада.
Аданың ады. Ада-чурт» деп
шуулганга дүүштүр плакаттар
мөөрейи болур. 5-8 класстар-
ның оолдары «Төрөөн чуртун
камгалаар деп мергежил бар»
деп, а эге классчылар «Ада-
чуртка бараан болуп тур мен»
деп темага чуруктар мөөрейин
эрттирер.

ТР-ниң албан-езуунуң
сайтызындан.

КЫШКЫ-ДАА БОЛ, ИЗИГ ОЮННАР ЭГЕЛЭЭН

Улуг, делгем Россия бодунун күчү-күжүн делегейге көргүзүп, XXII Кышкы Олимпий оюннарына аренада 40 муң, экраннар баарында 3 миллиард көрүкчүнү хаара туткан. Бо спортчу маргылдаа аарыкчыларнын сагыш-сеткилин хөлзедип, кайгамчыктыг солун болуп, улуг чижилеге эртер дээрзинге чигининг турбас.

Февраль 7-де кежээкиниң 20:14 турда, янзы-бүрү оттар чайнаан дүнеки Сочи хоорайга бүгү чоннун четтикпейн манааны Олимпиаданың ажыдышыкыны эгелээн. Олимпиаданың маадырлары спортчулар шөлчө үнерге, аңгы-аңгы чурттарнын баштыңнары оларга улуг-улуг чедишкенин күзеп, байырыны чедирген. Кажан Россиянын чыынды командазы хостуг, чоргаар, аренаже үнүп келгенде, улуг-бичи аарыкчыларнын хей-ады улам киискип, чурттуң бүзүрелдиг чедишкени дээш кыйгыны салып, кызыгаар чок өөрүшкүзүн илередип турган. «Сочи 2014»-түн оргкомитет даргазы Дмитрий Чернышенко: — Силер бүгүдөгө байыр чедирип, бо оюннарны силерге өргүдүвүс. Кышкы-даа болза, изиг оюннар. Олар силерниң дид — деп, кыйгырган.

— Сочиге 2014 чылдың кышкы Олимпий оюннары силерге таалал болзун! — деп, Делегейнин олимпий комитетинин

президентизи Томас Бах күзээн соонда, Россиянын Президентизи Владимир Путин: «Сочиге XXII Кышкы Олимпий оюннары ажыттыңан» деп чарлаптары билек, дүнеки дээр чүзүн-бүрүн оттар-биле каастаттынып, хөгжүм даажы чаңгыланган.

Россия Федерациязынын 12 хоорайларына болгаш Сочиге «Live Sites Sochi-2014» деп төлевилелдин кайгамчыктыг чараш шөлдерин тургускан.

Төлевилелдин сорулгазы Сочиге кышкы оюннар үзүнде Россиянын олимпийжи чыынды командазын деткири-биле бүгү регионнарны каттыштырары. «Live Sites Sochi-2014» деп шөлге февраль 8-тен эгелеп, ийи неделя дургузунда аңгы-аңгы хоорайларнын чурттакчылары эртип турар спортчу маргылдааларны улуг экраннардан көөр аас-кежиктиг болур. А кежээки үелерде көрүкчүлерге сураглыг эстрада сылдыстары уран талантызын, ыры-шоорун бараалгадыр.

Сочиниң аалчылары болгаш чурттакчылары Олимпиаданың ажыдышыкынын четтикпейн манап, улуг экраннар чанынга чыгып кээп турганнар. Дыка хөй аарыкчылар өг-бүлелери-биле кады, олимпиаданың сүлдө демдээ-биле каастанып, чурттуң тугун чоргаар чайып, чедишкенин чаңгыс чер-чурттугларына күзеп чедип келгеннер. Кайгамчыктыг бо төлевилелдин шөлдерин Мурнуу өдүгнүн Лазар чоогунга, Дагомыска, Адлерниң культура парыгына болгаш Розалар сурунга тургускан. Шөл бүрүзүнге

4,5-тен 6,5 муң кижиге хостуг кире берип болур.

Келген аалчылар эртип турар оюннарны мага ханып, сонугап көрзүн дээш, оларга айыыл чок чоруктуң байдалдарын чогуур албан черлери тургускан. Изиг аш-чем кезээде белең. Бо шөлчүгештер кышкы оюннар болур үеде дыштаныр хүн чок февраль 23-ке чедир ажылдаар. Красноярскиде

көрүкчүлер даартазында-ла улуг экраннардан сонугап көрүп эгелээн. Өске-даа хоорайларнын көрүкчүлери «Live Sites Sochi-2014» төлевилелди бедик сорук киришкени-биле хүлээп алган. Кудумчуга туруп алгаш, маргылдааларны бүгү чурттуң чону-биле спортчуларывыстың чедишкени, тиелелге дээш аарып көөрү — кымнын-даа изиг күзели.

олимпий шөлүн Театр шөлүнде тургускан, көрүкчүлер оон маргылдааларны, белеткелдерни болгаш Олимпиаданың өске-даа чүүлдерин сонугап көөр.

Тюменьде экраннарны ийи садыг төвүнде тургускан. «Live Sites Sochi-2014»-тү февраль 8-те, 19.00 шакта ажыткан болза, оюннарны

Февраль 10-нун медээзи-биле Россиянын чыынды командазы Олимпиада 2014-түн медаль талазы-биле сан-чурагайына 4-кү черни ээлеп турар. Февраль 9-та маргылдааларнын ээлчеглиг хүнүнде олар 4 медаль чаалап алган. Медаль талазы-биле Норвегия мурнап турар, ында 7 медаль бар, оларнын ийизи алдын.

Россиянын чыынды команданың баштайгы хүлер медальды коньки чарыжына херээктер аразына 3000 метрге О. Граф чаалап алган. Бо чары Голландиянын төлээзи И. Вюст тиелекчи болган.

ИТАР-ТА агентилениң материаларындан.

ЛОРИСА ООРЖАК

Хандагайты суурга бир-ле байырлал үзүнде бичи оолдар аразына хүрешке шүүлген беш харлыг уругга 3 рубль акша шаңналын тыпсып, ооң бажын чыттап турган кижиниң сагыжына бо бичи уруг шаа барып делегейге ат-сураглыг мөге апаар деп бодал кайын турган деп.

А ол уруг дээрге ам хостуг хүрешке Европаның үш дакпыр чемпиону, Делегейниң ийи дакпыр чемпиону, Россиянын чемпиону, Олимпийжи оюннарнын төрзүн чурту Грециянын Афини хоорайга 2004 чылда болган олимпиадага хостуг хүреш маргылдаазына бешки черни ээлээн Лориса Ооржак-тыр.

Бүрбү Чирикович биле Оюмаа Монгушевна Ооржактарнын уруг-дарынын аразындан эң-не орланы, шимченгири Лориса болган. Ада-иезиниң уруунга чаяп бергени ындыг аажы-чаңы ооң мөге боорунга кончуг салдарлыг болганы чугаажок. Лориса Ооржактын

хүрешке бедик чедишкенин-ри хүрежир салым-чаяан ооң ханында деп бадыйкаан. Бичи уругнуң хүрешке салым-чаяанын Хандагайты школазына хүреш секциязын удуртуп турган Виктор Достайнын эскерип кааны Лорисаның спортчу салым-хуу-зунга улуг салдарны чедирген. Ооң хүрежир салым-чаяанын улам сайзырадып, бедик мөзү-бүдүштүг мөге кылдыр Лорисаны Виктор Монгушевич кижизиткен деп чугаалап болур. Ол ылап-ла ындыг деп, Лориса Ооржак журналистерге берген хөй санныг интервьюларына катап-катап демдеглээн.

Ат-сураглыг мөгевистиң бедик спортчу тиелелгелерже оруу белең эвес болган. Бодунуң туруштуг мөзү-шынарынын, тренериниң арга-сүмезиниң, чонунуң деткимчезиниң ачызында бергелерни ажып шыдаан. Чижээлээрге, 2000 чылда Санкт-Петербург хоорайга Россиянын бирги чери дээш маргылдаага бодунуң деңзизинге тиелеп ап, Польшага болур Делегей

чемпионадына киржир эргени чаалап алырга, ынаар баарынын акша-төгөрик айтыры бергеджи берген. Республика-даа, кожуун-даа чергелиг чамдык албан-дужаалдыг кижилерден дуза дилээрге, делегей чергелиг маргылдаага Лориса чедишкениг киржиринге чигзинип, деткимче бербейн барганнар. Ынчалза-даа Өвүрнүн чону, ада-иези болгаш төрелдери Делегей чемпионадына баарына херек акшаны чыып бергеннер. Бо

маргылдаага белеткел үзүнде Лориса бодундан аар, күштүг, улуг-улуг маргылдааларга аргадуржулгалыг мөгелерни октааш, туруп бээрге, өске чурттарнын командаларынын төлээлери Россиянын мөгезин маргылдааже кирибзеиниң аргазын дилеп эгелээннер. Олар ону тып алганнар — Делегей чемпионды эгелээр хүнде Лориса 18 харлыг эвес-тир, улуг мөгелер аразына маргылдааларнын дүрүмү езуугаар аңаа киржир эргези чок деп тургаш, боттарынын сорулгазын чедип алганнар. Ол маргылдаага бистиң мөгевис хүрешкен болза, бирээни кылыр-ла турган боор. Лориса ам аңаа хомудавайн чоруур, ооң соонда делегей чергелиг маргылдааларга эң күштүг мөге мен дээрзин ол бадыйкаан, бо болуушкун ооң мөзү-шынарын, тура-соруун улам каңнаан.

Тываларнын аразында Лориса Ооржак үш олимпиадаларнын киржикчизи болган спортчу. 2004 чылда Афини хоорайга Олимпиадага хостуг хүрешке

бешки черни ээлээн (делегей эң шыырак спортчуларына эин ол улуг чедишкени), Пекини болган Олимпиадага Россиянын командазынын төлээзи бо киришкен, Сочиге Олимпиада Тыва Республиканың делегациянын составына киржип чедирген. Сочиге Олимпиада байырлыг ажыдышыкынын маадап, баштайгы маргылдаалар сонугап көргөш: «Олимпиада дээрге чүгүл спортчу маргылдаалар эвес, кижилерниң эп-сетки каттыжарынын байырлалы-дыр» — деп, Лориса Ооржак Тывага дамчыткан.

Олимпийжи оюннар болуп турар Красная поляна деп чедирген Тыва биле Россиянын чаңгыс демнежилгезиниң төөгүзү-биле дорт харылзаалыг деп болуп Тыва Арат Республиканы тургузарына бодунуң хууда улуг үлүүн кириген Иннокентий Сафьянов чуртталгазынын сөөлгү чылдарын аңаа чурттап эрткен, ында бистиң чаңгыс чер чурттууусту хөөржүдүп каан.

Шаңгыр-оол МОНГУШ

Шагаа-2014 бижидилгениң авторлары «төлевилелдің географиясы чылдан чылче калбарар» деп санап турарлар.

АРГА-ДУРЖУЛГАЗЫ ДЭЭШ...

Тус чер чагыргаларын

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол 2012 чылдың декабрь айда Мерген Анай-оолду Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызы албан-дужаалга томуйлаан дугайында медээ бүгү республикага дыңналы бээрге, аңаа чоннуң, эң ылаңгыя нийтиел-политиктиг болуушкуннар кичээңгейлиг кижилериниң, политиктиг партияларныкы кижигү ннериниң аразына улуг шуугаа-зын болбаан, ынчалза-даа оларныкы чамдыкызы боттарының хамаарылгазын илереткен.

Нийтиел-политиктиг көрүжү делгем, республиканың хөй-ниити болгаш социал-экономика амыдыралына ажыктыг үлүг-хуузу кирип болур кижилерни Шолбан Кара-оол чандыр көрбейн, бир эвес оларныкы эртем-билиин, арга-дуржулгазын, тура-соруун Тываның хөгжүлдизинге кириштирер деп шийтирилээн болза, ол кымдан-даа, кандыг-даа партиядан айтырбас деп демдеглээн улус база бар.

Республикага-даа, төпке-даа, эң ылаңгыя чурттуң дээди удуртулгазының караанга Шолбан Кара-оолду политиктиг болгаш ажыл-агыйжы деңизи аартааш, кайы-бир кижини бедик албан-дужаалга томуйлаарда, «Чаңгыс демниг Россия»-даа кижигүннери эвес, өске-даа партияларныкы удуртулгага салым-чаянныг кижилерин хаара тударынче кичээңгейни угландырып турар деп чамдык кижилер чугаалап турар.

«Чаңгыс демниг Россия» партияныкы кижигүнү эвес Мерген Анай-оолду Шолбан Кара-оол чүге бедик албан-дужаалга томуйлааныл? Ол дугайында Анай-оол Кыргыс-овичиниң бодундан айтырдым.

— Шолбан Валерьевич мени келдирткеш, Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызынга мени томуйлаар деп шийтирерин дыңнадырга, Россияныкы коммунист партияныкы кижигүнү, бо партияныкы девискээр организациязының удуртукчуларының бирээзи мен дээрзин билер-ле болгай силер деп, дораан чугаалаан мен. Шолбан Валерьевич силерни мен партияныкы ажыл-херектер аайы-биле эвес, а республиканың ажыл-херектеринге эртем-билиин, арга-дуржулгазын кириштирзин дээш ындыг шийтир хүлээп алган мен деп дорт-ла чугаалаан. Республиканың Баштыңыга хамыктың мурнунда кол чүүл — мээң удуртукчу болгаш ажыл-агыйжы дуржулгам, а мээң коммунист партияныкы кижигүнү болганым эвес деп чүүлге дораан бүзүрөп, Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызынга ажыл-даарынга чөпшээрерипкен мен. Тываның Баштыңының бо шийтирерин долзуу-биле меде-реп билген мен. Шолбан Валерьевичке эң чугула, кол чүүл — Тываның чонунуң амыдырал-чуртталгазы, ажыл-ижи. А политика, партиялар ооң соонда — деп, ол харыылаан.

Кижилерни албан-дужаалга томуйлаарда, Шолбан Кара-оолга кол чүүл оларныкы кайы

партияныкы кижигүнү болуру эвес, а оларныкы эртем-билиин, ажыл-агыйжы чоруу, кижилер-биле ажылдап билири деп чугаалап турганнарныкы бодады чөптүг. Мерген Анай-оолду Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызы албан-дужаалга Шолбан Кара-оолдуң томуйлаанын Тываның Баштыңының каттыштырыкчы ажыл-чорудулгазы кылдыр чон хүлээп көргөн.

Коммунистерниң, эң ылаңгыя РФ КП-ниң тус девискээриде удуртулгазының, Тываның Баштыңының шийтиреринге, аңаа Мерген Анай-оолдуң чөпшээрешкенинге хамаарылгазы кандыг болганыл?

Мерген Анай-оол:

— Шолбан Валерьевич мени Улуг-Хем кожуунуң чагырык-

бүзүрээни «өремни», эвээш-биче-даа бол, чандырар арганы меңээ берген. Шудургу ажыл-даар мен.

2012 чылдың ноябрь эгезинде бо албан-дужаалга ажылдап эгелээш, эң-не баштай одалга төптеринге бардым. Кышкы одалга сезонунда үрелиишкннер чок болурунун хемчеглерин алган бис. Чижээлээрге, Хайыраканда улуг одалга төвүнге үш модульду республиканың удуртулгазының дузазы-биле тургустувус. Бо болгаш өске-даа хемчеглериниң ужурунда кышкы одалга сезону нарыдаашкын чок эрти.

2012 чылдың кыжын Хову-Аксы суурнуң одалга төвүнге болган үрелиишкннериниң уржуктарын чайладырынга

чанынче» төлевилелди бичии уруглардан улуг кижилерге чедир деткээн. Шагаан-Арыг хоорайда каат-каат бажыңнар аразына чоннуң «эзириктер шөлү» деп чугаалажыры шөл турган. Хоорайныкы идекпейлиг чурттакчылары ону «Бичии уруглар шөлү» кылдыр дерип кылыр деп шийтирилээннер. Чамдык кижилер аңаа бүзүрөвейн: «Уруглар шөлү кылып каарга-даа, эзириктер ону үрег-деп кааптар» — деп чөгөнип-даа турдулар. Чүү болган деп бодаар силер? Шагаан-Арыг хоорайныкы садиктеринде турар уругларныкы ол шөлду кылырынга херек акша-төгөрик чыылдазының ачы-буян концертин эрттирген. Аңаа чон, хөй-ниити коллективтер, сайгарлык-

рынокту ол кылып тура биле Россияныкы чаңгыс нежилгезиниң 100 чыл лалында ажыдар дээш, ажылдап турар кижиге суурда кагдынган б. Сылдыс Өргөн-оол хлеб-рар чер ажыдып алган. Хем кожуунда кагдынган гларны анаа-ла бузуп кааргалыг-ла болза, оларны глаар сорулгалыг бис. Кган тудугларны ээлеп ага ажылгалды тыпкан кижиге ам-даа санап адап болур.

«Чаңгыс суур — гыс бүдүрүлгө» губе-төлевилели эрес-кежээ хемчилерге улуг де болган деп чугаалаар. Оларныкы кылган продукция чон губернатор төлевилел-делгелгелеринге көргөндүп алган, чедишкннер дугайында солун-сеткү номчаан. Мындыг чижеге чугаалап каайн. Эйлиг-Хус-шеверлериниң тус чангор өшкүлериниң бриг-чайырлыг дүгүнден арга-рар аржыылдары чүгле б-кожуунуң эвес, а республиканың бренди апарган де-гаалап болур. Школачыла чаа форма хевин канчал-раар бис деп күштүг д-кээрлер безин аайын ты-турда, Шагаан-Арыгга Монгуштуң «Эврика» ате-500 форма хепти даараа-жуунуң, харын-даа Кызы-чамдык школаларында оо-уругларга кедирипкен. Хо-бо ажылын ам-даа алгыда-турар, улуг ателье тудар-даа чөпшээрерип алды.

Тудуг база шору чору-рар. Ишти-Хемде ийи-школаның, Шагаан-Арыг-оолуттуг уруглар садының ту-бо чылын доозар. Өскүс-лар чурттаар ийи кварти-10 бажыңны 2013 чылда ко-төвүнге бүдүн квартал кы-туттувус, план 115 хууга кү-тинген. Өскүстерге бажы-тудуу ам-даа уламчылаар.

Чедишкннеривистин-дыткалы кылдыр мындыг ч-демдеглеп каайн. «Чаңгыс — чаңгыс бүдүрүлгө» губе-тор төлевилелиниң 2013-дың декабрьда делгелгези-7 алдын медалының 2-зин У-Хем кожуун чаалап алган.

Чедишкннер бар-даа б-за, кылыр ажылдар баш а-Хамыктың мурнунда ар-лаашкын, ооң уржуктары-демисел. Кожуунуң сумула-ныкы чурттакчылары боттары-чыыштарынга чурттап тура-суурларны арага-дары сат-девискээр кылдыр чарлап э-лээннер. Арыг-Узүү, Тор-лыгының чурттакчылары ын-шиитпирлерни хүлээп ал-өске суурларныкы чону олар-үлегер-чижээ эдерип турар.

Улуг-Хем дээрге Тыва-Баштыңының төрөөн чурту б-ганда, кожуунда ажыл-аг-даа, корум-чурум-даа, чон-амыдыралының байдалы-ортумак деңнелден бедик-рар ужурулуг деп бодалдыг ме-блал-ла ындыг болзун дээ-чаңгыс чер-чурттугларым-бидемниг, шудургу ажылдаар-рулгалыг мен.

Шаңгыр-оол МОНГУ

Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызы Мерген Анай-оол өскүс уругларга бажыңнар дүлгүүрлерин тутсуп тур.

чызынга томуйлаанын Россия-ныкы коммунист партиязының тус чер девискээр удуртулгазы чүүлдүгүнүп хүлээп алган. Бир эвес республиканың амгы удуртулгазы коммунистер Тываның ажыл-херээңге ажыктыг үлүүн кириштирер болур деп санап, ажылга хүлээп ал турар болза, тыва чонга ажыктыг боорунуң ындыг аргазын ажыглаар херек деп чугаалааннар.

Коммунист Мерген Анай-оол Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызы албан-дужаалга саа-дапкандан бээр бир чыл ажа дүжүп турар-дыр. Тываның Баштыңының аңаа көргүскөн бүзүрелин, идегелин херек кырында ол канчаар бадыткап турарыл? Кожуунуң амыдырал-чуртталгазында, ажыл-ижинде кандыг өскерлишкннер болганыл?

Мерген Анай-оол:

— Мээң хөй-ниитижи (политиктиг деп-даа болгай-ла — Ш.М.) ажылым, кожуун болгаш республика чергелиг албан-дужаалдар-даа ээлеп чорааным — төрөөн Улуг-Хемимниң чонунуң, чаңгыс чер-чурттугларымныкы деткимчезиниң ачызы. Оларныкы идегелин долзуу-биле бадыткап шыдаваан мен, «өрелиг мен» деп бодам мээң хөрээмге чораан. Республиканың удуртук-чузу амгы ажыл-албанны меңээ

Улуг-Хем кожуун шыдаар шаа-биле киришкен. Чеди-Хөл кожуунда хоочуннар интер-надындан чээрби кижини Ха-йыраканда хоочуннар интерна-ды хүлээп алган. Улуг-Хемниң араттары 14 хойну Хову-Аксын-да озал-ондак чайладып турар ажылчыннарга аппарып берген. Артык кезектер-биле база ду-залаштыыс.

Улуг-Хем кожуунуң 125, Шагаан-Арыг хоорайныкы 90 чылын байырлап эрттирдивис. Улуг-Хемниң сайзыралына улуг үлүүн кириген хоочуннар-ны, амгы үениң ажыл-агыйжы кижилерин ол байырлалга он-залап демдеглеп, шаңнап-мак-таан бис. Оларга өөрүп четти-ришкнниң чылыг сөстөрүн Тываның Баштыңы Шолбан Ка-ра-оол сеткилин ханызындан илереткен. Бо байырлал чоннуң хөй-адын дыка көдүргөн. Эки кылган ажыл — элп чиптес ат-алдар дээрзин байырлап үе-зинде чон көргөн.

Тываның Баштыңының са-налы-биле боттандырып турар «Тыва — арыг-силигнин де-вискээри», «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө», «Спортту — бажыңнар чанынче» деп телеви-лелдер ажылдың кол угла-нышкыннарын тодарадырынга дузалаан.

«Спортту — бажыңнар

чылар, хууда кижилер 160 муң рубль акшаны чыгган. Шолбан Валерьевич ону дыңнааш, бис-ти улам сорук кирип, 300 муң рубльди берген. Чайганып ой-наар ааткыштар, турниктер дээш, өске-даа оюннар де-риг-херекселдеринден аңгыда баскетбол шөлүн, чадаг-терге оруун, роликтин конькилерлиг маңнаар орукту кылган. Мак-танмайн чугаалаайн, амгы үе-де бичии уруглар ойнаар ындыг шөл Кызыл хоорайда безин чок.

Шагаан-Арыгныкы микрора-йоннарында, кожуунуң суурла-рында спортчу шөлдер бар-даа болза, оларны улам улгаттыр, чараштыр кылыр деп планнап турар бис.

«Тыва — арыг-силиг-нин девискээри» губернатор төлевилели чедир туттунмаан, кагдынган тудугларны бузуп аштаар, оларга чаа ээлери тывар арганы биске берген. Чижээлээрге, Улуг-Хемге ту-дуп эгелей берген, оон тудуун ара кагган цемент заводунуң хөй-ниити чуртталга бажыңы-га хоочун арат Дагба Өдекпен көдээ ажыл-агый барааннары-ныкы рыногун ажыдар күзелин илередирге, ону аңаа улуг эвес өртөккө берипкен бис. Соодук-чулар дээш, өске дериг-херек-сел-биле дериттинген ийи каат

ТР-де өөредилге айтырыглары

ЕГЭ БОЛГАШ ЭРТКЕН ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЭЛДЕРИ

Эрткен чылдың ЕГЭ түннелдеринин болгаш 2014 чылдың күрүнө шылгалдаларына белеткел республиканың өөредилге болгаш эртем амызының мурнунга салдырган сорулгаларның дугайында чугаа Чазакка видеоконференция хевирлиг эрткен аппарат хуралына болган.

Аңаа муниципалдыг тургузуг-чарыглар баштыңнары ирилешкен. Эрткен чылын ЕГЭ-ниң (чаңгыс аай күрүнө шылгалдазының) дужаалдазы организастыг бедик деңгелге эрткен дээрзин өөредилге сайыды Каадыр-оол Бичелдей дыңнаткан. Шылгалдалар үезинде кандыг-даа хажыдышышкыннар болбаан. 2013 чылда ЕГЭ-ни ниити-билиг школаларының — 3556, кержээки школаларының — 685, эге болгаш ортумак профөөредилгениң — 522, эрткен чылдарның 2498 доозукчулары-биле каттай 7261 кижи дужааган.

Мурнуку чылдарга деңгээрге, аңгыс аай күрүнө шылгалдазын ужурааган доозукчуларның үлүү эртен кызырылган — 2,36 хуу тур-

ганындан 0,43 хуу четкен. Чамдык эртемнер талазы-биле ортумак балл бедээн.

Шылгалдаларның түннели-биле аттестат албаан доозукчуларның саны 2012 чылдазынга деңгээрге, 35 турганындан 15 чедир кызырылган. Кызыл хоорайның школаларының беш өөренкичизи, Эрзин школаларының — беш, Тожу кожуунун Ий школазының үш болгаш Чеди-Хөл кожуунун Элгес суурнуң школазының ийи өөренкичизи долу ортумак эртем дугайында шынзылгаларны ал шыдавааннар.

Доозукчуларның «орус дыл» болгаш «математика» эртемнеринин талазы-биле билинин деңгели 2013 чылда 99,6 хуу четкен, 2012 чылдың көргүзүүндөн 0,6 хуу бедик болган. Ылап дужаар ийи шылгалданың эң биче хемчээлин эртип шыдаваан доозукчуларның үлүү 0,42 хуу болган, мурнуку чылдынга деңгээрге, 2,5 катап эвээш.

Орус дылга күрүнө шылгалдазын 5854 кижи дужааган, оон иштинде 11 класстың 3556 доозукчузу. Хүндүскү школаларның 87 доозукчузу эң биче хемчээлди эртип шыдаваан. Шылгалда-

ларны дужаап шыдаваан эң хөй доозукчулар Эрзинде — 20, Тожуда — 11, Кызыл кожуунда — 10 кижи болган. Кызыл хоорайның өөредилге черлеринде эң биче хемчээлди 13 кижи эртпээн. Ындыг турбуже орус дылга эң улуг 100 баллды тос доозукчу алган, ол дээрже ЕГЭ дужаап эгелзэн үеден бээр эң бедик көргүзүг. Тергиннериниң аразынга Кызылдың 7 өөренкичизи, Кызыл кожуунун Сукпак суурда болгаш Тожунун Тоора-Хем суурда 1-1 өөренкичи кирген.

ЕГЭ-ниң түннелин езугаар орус дылга өөредилгениң деңгели 98 хуу четкен болгаш 3,8 хуу бедээн.

Өөредилге сайыдының дыңнатканы-биле алырга, 2014 чылда ЕГЭ эрттиреринге 3 млн. 129 муң рубльди салган. Февраль 1-ниң байдалы-биле 2014 чылда чаңгыс аай күрүнө шылгалдазын дужаарларның регион даңзында бо чылдың 11 класстың 3334 доозукчузу, кержээки школаларының 695 доозукчузу, эге болгаш ортумак профессионал өөредилгениң 415 доозукчузу кирген. Школа доозарының күрүнө экзаменнериниң хевирин-биле түннел

аттестацияны дужаап турар 11 болгаш 12 класстарның кадыкшылы кошкак доозукчуларның саны 40 кижи.

ЕГЭ белеткелдинге методиктиг дузаны чедирери-биле яамының специалистери Эрзин, Тес-Хем, Кызыл, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннарже болгаш Ак-Довурак хоорайже үнүүшкүннерни кылган, семинарларны болгаш ада-иелер хуралдарын, 9 болгаш 11 класстарның доозукчулары-биле ужуражылгаларны эрттирген.

Экзаменер эрттирер пунктуларның четкилерин федералдыг төптүн хайгааралын экижидер-сорулга-биле ол пунктуларның санын 39 турганындан 2014 чылда 33 кылдыр кызырган. Таңды кожуунун Сосновка, Сүт-Хөлдүн Бора-Тайга, Кызылдың Баян-Кол, Тес-Хемниң О. Шынаа суурларының школаларына, Кызыл хоорайның №12, Бии-Хемниң Туранда №1 школаларына ажылдап турган пунктуларны хагган.

Пункт бүрүзүнүн экзамен дужаар черлеринге видео-хайгаарал тургузарының, пунктуларже кирер экижтерниң аксынга демир-дес медээлээр херекселдер-биле

четчелээриниң дугайында негелделер ыңдыг чаа чүүлдерни кииреринге барымдаа болган. Экзамен дужаар 13 пунктуң 179 өрээлдеринге видео-хайгааралдың херекселдерин федералдыг бюджеттин акша-хөрөңгизиниң күсели-биле төпчүктөн байдалга тургузар. Арткан 20 пунктуң 245 өрээлдеринге видеокамераларны республика бюджетинин акша-хөрөңгизин-биле салыр.

Техниктиг айтырыглар-биле чергелештир доозукчуларны шылгалдаларга белеткээр кол айтырыг болуп турар деп, Каадыр-оол Бичелдей демдеглээн. Эрткен чылдың ЕГЭ-зиниң түннелдерин хоорайларның болгаш кожууннарның өөредилге килдистеринге, башкылар чөвүлелдеринге сайгарган болгаш өөредилгениң шынарын бедидеринге хамаарышкан хемчеглерниң комплекстиг планнарын ажылдап кылган. Кол кичээнгейни орус дылче угландырган, республика Баштыңының бо чылды Орус дыл чылы кылдыр эрттирер дээн шиитпири чогуур үезинде хүлээп алдырган.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

ТР-ниң Дээди Хуралында

ЭП-НАЙЫРАЛЧЫ ХАРЫЛЗАА

Каш хонук бурунгаар Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө комитетинин даргазы Ульяна Байыр-ооловна Монгуш Моолдун үндезин тывалар чурттап турар Баян-Өлгий аймактың Ценгел сумузунга сургакчылап чораан.

Баян-Өлгий аймак Моолдун найысылалындан оранчокракта дагылыг районнарга харааржыр. Ульяна Байыр-ооловна ынаар «Мөген-Бүрен» УБ-тун директору Өшкү-Саарракчааевна Ооржак-биле чыды чораан. Бо сургакчылаашкынның бир кол сорулганы Ценгел сумузунун бүдүлгелге ус-шеверлериниң мастер-эри-биле ужуражыры. Бүгү оолда уран-шевер кылыгы-ры-биле сурагжаан Ценгел болгаш Мөңгүн-Тайга кожуун-арының ус-шеверлерин кады кылдажылга дугайында дугур-улга харылзаштырган болгай. К дугуржулгага даянып, эртен чылын Моолдан он мастер-истиң республиканың барыын жууннарынга арга-дуржулга-ын дамчыдып келгенин сактыр-дор силер, номчукчу. Ынчан-аш тыва делегация моол чонга өрүп четтиргенин илереткен.

Сургакчылаашкын үезинде Ульяна Монгуш сумунун удур-лгалы-биле ужурашкан. Сууда база бир хүндүткелдиг эге-дужаалды тыва ук-дөстүг ээрги Цегел (Төлээлекчилер-ралының даргазы) ээлеп тур-ар. Удуртукчулар Ульяна

Моолда тывалар бөлүүнүн төлээлери.

Монгушка Ценгелдин хөй-ле ус-шеверлери моон-даа соңгаар үре-түннелдиг кады ажылдажылгага ынанып турар дээрзин дыңнаткан. Ол ышкаш моол ус-шеверлер көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазы-радырының, кидистен болгаш алгы-кештен чүүлдерни канчаар кылырын тываларга өөредип, арга-дуржулга солчурун аазаан. Бистиң өгбелеривистиң чаңчылчаан ус-шевер ажылдарының чингине дөзү ценгел тываларында ол-ла хевээр кадагалаттынып артканы онзагай.

Дээрги Цегелтин чугаалап

турары-биле алырга, аймакта 1 муң 500 хире тывалар чурттап турар болгаш чылдан чылче оларның саны кызырылып орат, чүге дизе дыка хөй тывалар көдээден Моолдун төп аймактарынче көжүп чоруп турар. Ынчангаш чоокку эрткен 8 чылдың дургузунда аймакта бар тываларның саны 600 ажыг кижиге кызырылган. А аймакта арткан тывалар боттарының төрзөн дылын кадагалап арттырып алган, бо дээрже кайы-даа этноско эң чугула чүүл. Ценгел сумузунун эге школа директорунун дем-

деглеп турары-биле алырга, тыва уругларның моол ниитилеге ижигип-чаңчыгары оларның гуманитарлыг эртемнерге, оон иштинде моол болгаш казах дылдарга чиге өөренип алыксаан улуг чүткүлүндөн болгаш күзелденден хамааржыр. А ыңдыг күзел уругларда бар дээрзин директор чугаалап турар.

Баян-Өлгий аймактың төвү Өлгий хоорайга депутат Ульяна Монгуш Тыва Республиканың «Мен, тыва мен» деп күрүнениң ыдык ырызын чогааткан Өкей Шанагаш болгаш ком-

позитор Кантөмүр Сарыглар-биле база ужурашкан. Олар депутатка Моолда чурттап чоруур үндезин тывалар Улуг Тывада болуушкуннарны кончуг кичээнге хайгаарап, Тыва биле Россияның кады демнежилгезинин болгаш Кызыл хоорайның 100 чылдаанынга тураскааткан байыр-лалды кээп көрүксеп турарын дыңнаткан. Оларның чугаалап турары-биле алырга, сумунун паспорт чок турган дыка хөй чурттакчылары паспорттарын далашты-биле кылдыртып ап, төрзөн черин көрүп алыр дээн изиг күзелин боттандырар дээш кызып турар.

Ол ышкаш депутат Ульяна Монгуш тыва ук-дазылдыг, атсурагылыг моол эртемден дээрги Золбаяр болгаш Ценгел сумузунун Тыва чуртташтар (землячество) даргазы дээрги Ганбаатар-биле ужурашкан. Бодунун ажылдаар өрээлинге дээрги Ганбаатар хөй национал чоннуг Баян-Өлгий аймааның чоннарының аразында харылзааны быжылгаар болгаш найыралдыг чурттаары дээш моол эрге-чагырганың күженишкенин ажылдап турарын онзаалап айыткан.

Кожалары-биле бир демниг кады ажылдажылга болгаш эп-найыралчы харылзаа чылдан чылче улам дыңзыгар болгаш иштики сагыш-сеткил база культура талазы-биле бир баг апаарына идегелин Ульяна Монгуш илереткен.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Чуруктуу архивтен алган.

УЖУРУ ЧҮДЕЛ?

Өг-бүлө — чырык черде кижилер бүрүзүнүн эң-не эргим, хайыралыг уязы. Бо бичии «күрүнеге» кижилер деткимчени ап, мөзү-шынарга өөренип алыр. Аас-кежиктиг, найыралдыг өг-бүлөлөргө бүрүн кадык ажы-төл төрүттүнөр дээрзинге чөпшээрер силер бе? Амгы үеде өг-бүлө тутпаан аныяк иелерниң доктаамал божуп турары дүвүренчиг байдалды тургузуп турар. Ийи аныяк кижилер кады чурттап турар-даа болза, аразында харылзаазын хоойлу-дүрүм езугаар быжыглавас аларган. 2013 чылда республикага ниитизи-биле 8256 чашлар төрүттүнген: өг-бүлелиг азы уруунун ачазы документ езугаар тодараттырган иелерден 2931 уруг. А күрүнениң бүрүткели-биле бот кылдыр санаттырар иелер 5323 уруг божаан. Моон алгаш көөргө, ажы-төлүвүстүн хөй кезин чедимчелиг, «долу» өг-бүлөлөрдө төрүттүнмейн турар ышкажыл.

2012 чыл-биле деңнээрге, 2013 чылда бадылгалыг өг-бүлелерниң саны 3,58 хуу эвээжээн. А чарылган өг-бүлелер 6,18 хуу көвүдээн. Бистиң республикада өг-бүлө тутар хамаатыларның назы-хары 25-тен 34 харга чедир. Бо үениң аныяктарының канчаар амыдырап чоруундан республиканың социал-демографтыг байдалы дорт хамааржыр. Оларның бодал чок, далаш чоруу чуртувустун келир үеде сайзыралынга, нацияның өзүп көвүдээринге таарымча чок. Аныяк кижилер кады чурттай бергеш, чарылганының түңнелинде, ийи дугаар өг-бүлө туткан бээр. Чижээлээрге, 2013 чылда бир дугаар өг-бүлө туткан 1712 (2012 чылда 1817) эр, 1715 (2012 чылда 1807) херээжен кижилер бүрүткеттинген. Эрткен чыл-биле деңнээрге, бо чылын барык 100 хире эвээжээн. Көрээлиңер че, ийи дугаар өг-бүлө туткан бо чылын 253 эр,

250 херээжен кижилер бүрүткеттинген. Ол дээрге эрткен чыл-биле деңнээрге, барык ылгал чок болуп турар. Ийи дугаар өг-бүлө тутар чоруктар дээрге-ле дыка хөй өг-бүлелерниң быжыг эвезин херечилеп турары ол.

Россияның Чазаның өг-бүлелерни быжыг болдурар, демографтыг байдалды турумчудар болгаш чарлыр чоруктарны эвээжедири-биле ажилдап кылып турар программалары боттанып турза-даа, херек кырында байдал нарын болуп артпышаан. 2013 чылда республикада 1965 өг-бүлө бүрүткеттинген, 739 өг-бүлө чара ба-

чарлыр чоруу 2 катап эвээжээн. Хөй чылдарның дургузунда эгин кожа чурттап, амыдыралдың бергелерин деңге ажып эртип, ажы-төлүн кижизиткен ада-ие улустун чарлы бээр ховар болбайн канчаар. Ындыгларны амыдыралдың «шылгалдазын» езулуг эрткен деп санаар.

2013 чылда республикада 109 чарылган өг-бүлелерден 184 назы четпээн уруглар арткан. Ада-иези ийи тарай чурттай бээрге, бо таварылгада уруглары берге байдалга келир. Аныяк өг-бүлелерниң чарлып турарының чылдагааны чогуу-на чүдөл? ТР-ниң

36,3 хуу аныяктар 2-ден 5 чыл чедир чурттааш, чарлып турар болган, чарлырының 70 хууу херээжен чонун күзели-биле. Боттарының-на тургузуп алган биче күрүнезин кандыг чылдагааннарның уржундан аныяк кижилер буурадып турарыл?

Бир дугаарында, ашааның арага-дарыга сундулуг чоруу. Ындыгларның аразында херээженер база бар-даа болза, эр улустун арагалаар чоруу нептереңгей болуп артпышаан. **Ийиде,** бот-боттарынга шынчы эвес чорук. Ашаа азы кадайының «кыдында, өске» кижилер чурттап турары чарлышкынның нептереңгей чылдагааны дээрзин онзалап демдеглээн. **Үште,** аажы-чаңыга таарышпаан таварылгада. Өг-бүлө улус ындыг-ла чугула эвес айтырыгларны кады шиитпирлеп шыдавас, бодалдары, амыдыралче көрүжү ийи аңгы аларган болза, кады чурттаары берге. **Дөртте,** амыдыралга таваржы бээр акша-хөреңги талазы-биле нарын байдалдар туруп болур. Акшаның доктаамал чедишпезинден өг-бүлөгө чидиг айтырыглар тургустунуп келир. **Беште,** аныяктарның амыдыралынче ада-иениң киржилгези. Боттарының ажы-төлүнүн чуртталгазынче холгаарлап, эмин эртир киржип турарындан уруглар чарлып турар. **Алдыда,** өг-бүлөгө уруг-дарыгның төрүттүнмейн баары. Ийи аныяк кижилер алызы барып, ажы-төлдүг, аас-кежиктиг болур дээш ынакшыжып, кады чурттай бээр. Ынчалза-даа үр үеде ажы-төл төрүттүнмес болза, аныяктарның бот-боттарынга сонугалы чидип, кады чурттаары болдунмайн барып болур.

Өг-бүлениң буурап болур мындыг хевирлиг чылдагаанарын аныяктар мынчаар чу-

гаалап турар. Өг-бүлө чурттай бергеш, ашак, улус бот-боттарын дыңнаажы-чаңын эдип алырызыдып, эптиг-найыра чурттаар ужурулуг. Амгы өг-бүлөгө бичии-ле чүвөрышпайн баар болза, а тар дораан чарлырынга килер. Чеже-даа бот-боттарынак болза, бирээзи өскөгө дүжүп бербес дээн ышхедер чаңнарының уржууирик чептиң үстү бээр де лени-биле чарлы бээр. Өле тудары дээрге оюнчук ышкажыл! Аас-кежиктиг, димчелиг амыдыралы дээш аныяк кижилер кайызы-даа кызар ужурулуг. Өг-бүлени гаалап алыры болдунар бе айтырыгга хамаатыларның хуузу «ийе», а 86,7 хууулыры — берге байдалдариниң чаңгыс-ла шын ардеп харыыны берген. Чо бодалы кандыг болуп турдыр? Ийи аңгы чуртта дээр деп түңнелге кээп тур.

Амгы үеде өг-бүлөлө быжыг болдурар сорулга ле республикада янзы-б хемчеглерни организасти Улуг класстың өөреникчиринге, студентилерге ХБББ специалистер болгаш ө даа чогуур албан чери ажилдакчылары лекцияседаларны, ажык кичээл ни доктаамал чорудуп тур. Ол ышкаш ХБАБ органрында «Аныяк өг-бүлө» кл ажилдап, аныяктарны ц орукче кириеринге дузалап турары өөрүнчүг. Кожуун, муларда хоочуннар, хер женнер чөвүлелдери аны өг-бүлөлөргө арга-сүмелер берип, тускай хуралдар эрттирип турарын демдегдим. Ынчалза-даа бичии кү незин кадагалап, камгала ры—кижи бүрүзүнүн хүлээп зи дээрзин билип алза чогу

Алдынай БАДЫ-ХО

Чурукту Интернеттен алар

дылашкан. Назы-хар аайы-биле алырга, 25-39 хар үези улус чарлып турар. 40 хардан улуг назылыг хамаатыларның

ХБАБ эргелелиниң тус чер органны аныяк кижилер ортузунга анкетаны чорутканының түңнелинде, эң-не хөй азы

БАГАЙ САЛДАРЛЫГ МЕДЭЭЛЕР

«Уругларның кадынга болгаш сайзыралыга хора чедирип турар медээлерден оларны камгалаарының дугайында» федералдыг хоойлу 2012 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирген соонда, уругларны массалыг информация чепсектеринден камгалаары-биле Россияда бо айтырыгже кичээнгейни шыңгыраткан. Регион бүрүзү бодунуу-биле программаны ажилдап кылган. Бистиң республикага база ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем, Культура, Кадык камгалал, Информатизация болгаш харылзаа дээш, өске-даа яамылар, ведомстволарның киржилгези-биле чогуур хемчеглерни калбаа-биле чоруткан. ТР-ниң Уругларның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле бүрүн эргелиг

төлээ Светлана Аракчаа инспекторлары-биле маңаа хамаарыштыр хайгааралды чорудуп турар.

Массалыг информация чепсектеринин уругларга багай салдарлыг чавырылдылары-биле «Массалыг информация чепсектеринден (медиа) айыыл чок болурунга мээң эрге-ажыым» деп мөөрейни чарлаан. Бүгү республиканың өөреникчилеринден 100 ажыг чогаадыглар келген болгаш мөөрейниң жюри кижигүннеринин сонугралын канчаар-даа аажок оттурган.

Светлана Николаевна эң дээр дээн чогаадыгларның үзүндүлерин номчуду: «Мээң ада-ием шуут телевизор көрбөс, чүге дээрге чайы чок. Өөрөнгөш келгеш, телевизор көөр дээш, онаалгам кылырын утуп алыр боорумга, ону меңээ үр көргүспес. Хөй телевизор көөргө, каракка хоралыг болгаш электри чарырын билер мен...»

— бо 3-кү класстың өөреникчизинин чогаады. «Интернетке үр олурага үе чарыыр, ынчалза-даа бодум чурук тырттырамын ынак болгаш, мен ышкаш сонугралдыглар-биле чуруктар дугайында сайгарып чугаалажыр-дыр бис» — улуг класстың өөреникчизи мынчаар бижээн. Уруглар Интернет, телевизорнуң эки болгаш багай талаларын боттарының билишкени-биле илереткени онзагай.

Кызылдың №9 школа-гимназиязынга мөөрейниң тиелекчилерин шаңнаан. Түңнелинде, 3-4 класстарның өөреникчилеринин аразында «Телевизор эки азы багай бе?» деп номинацияга бирги черни Кызылдың №3 школазының 3-кү класчызы Долума Саая алган. Ийиги черге Кызылдың №1 школазының үшкү класчызы Дажымба Куулар төлептиг болган. 5-7 класстарның өөреникчилери-

нин аразында «Интернет — мээң өңнүм, Интернет — мээң дайзыным» деп номинацияга бирги черни Кызылдың №12 ортумак школазының 5-ки класчызы Чимис Саая чаалап алган. 8-11 класстарның өөреникчилеринин аразында «Медээ айыыл чок чоруунун дугайында мээң бодалым» деп номинацияга бирги черге Таңды кожуунун Межегей ортумак школазының 11-ки класчызы Чаян Серен-Доржу төлептиг болган. Ол Артекче дыштаһып чоруур путевка-биле шаңнаткан. Шылгараан өске-даа өөреникчилерге дипломнарны, өртектиг белектерни тывыскан.

Кызылдың №1 ортумак школазының тыва дыл, чогаал башкызы, ТР-ниң Уругларның эрге-ажыын камгалаар бүрүн эргелиг төлээниң школада инспектору Алдынай Каң-ооловна Ондарның чугаалап турары-биле

алырга, №1 школадан эң хө 20 ажыг чогаадыгларны уруглар чоруткан. Олар улуг сонуграл күзөлдү-биле бо мөөрейге киришкеш, шаңналдыг черлерин алганы өөрүнчүг. №1 школа уругларның эрге-ажыын, сонугралдарын камгалап билеринге хамаарыштыр тайылбыр ажилдарын доктаамал чорудуп турар. Эрткен чылдың ноябрь 20-де ТКУ-нун юридиктиг салбырының студентизи, ТР-ниң Юстиция херектеринин талазы-биле яамызындан специалист келгеш, башкыларга, ада-иелерге болгаш өөреникчилерге артысүмө тайылбырны берген.

Уругларны багай салдарлыг медээлерден камгалап, оларны айыыл чок чоруун хандыраар ада-иелерниң, башкыларның болгаш долгандыр ниитилелдеринин демниг чоруундан дорт хамаарыжы билдингир.

Алдынай МОНГУ

Чагаалар аразындан

«КЫЗЫЛ-ДАГНЫҢ СЫЛДЫЗЫ»

Шүлүкчү башкы Нина Эртинениң 50 харлаанын тураскааткан «Кызыл-Дагның сылдызы» деп кожуун чергелиг мөөрей Николай Танзын аттыг көдээ Культура бажынынга бек деңгелге эрткен. Ыры мөөрейи эгелээриниң бетинде мугур хар харлап турар башкының амыдыралчы бол-гаш күш-ажылчы намдары-биле көрүкчү-лерни таныштырган.

Нина Түлүшевна бойдустан дески са-лым-чаянныг болуп төрүттүнген: шүлүкчү, танчы, чурукчу, спортчу, даараныкчы, дартыкчы. Хаакка маңнаарынга, баскетбол ойнаарынга кожуунда кым-даа аңаа чет-тес. Хүндүктелдиг башкы өөредилге эрге-лекчилеп, директорнуң оралакчызы болуп, класс удуртукчузу, херээженнер чөвүлели-ниң даргазы болуп үре-түннелдиг ажил-дан. Шынал-ла, ажил-иштиң канды-зындан-даа чалданмас кижиге. Сиген кезип турда, эр кижилерден чыда кагбас. Школа-да шүлүк, чогаалга сонургалдыг уруглар-ны «Сылдысчыгаш» бөлүмчө хаара тудуп, хей чылдарның дургузунда ону билдиги-дуртуп, хей-ниити ажилынга идепкейлиг болурунга өөреникчилерге төлөптиг чи-жек болуп чоруур. Көдээ сумуга мындыг идепкейли башкы кижизидилге ажилының иделдиги шимчедикчи күжү-дүр дээр бол-за, хөөредиг болбас. Тос-он чылдарның

дургузунда улустуң ажы-төлүнүң уран чо-гаалга сонургалын оттуруп, чараш чүүлче чүткүлдүг болурун кижизидип чоруур та-лантылыг башкывыска суур чону чоргаар-ланыр бис.

Класс башкылары, ада-иелерниң мур-нундан школа директору А.Ч.Сенди муг-гур харлаан башкыга байыры чедирип, суй белектерни сөңевишаан, удавас ко-жуунга эртер башкылар хуралынга Нина Түлүшевнага «РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы» атты тыпсырының дугайында солун медээни чыылганнарга дыңнаткан.

Байырлалды «Кызыл-Дагның сыл-дызы» ыры мөөрейи уламчылаан. Ону үш аңгы бөлүккө эрттиргеш, түннелин үндүрген. Тиелекчилер Шыдыраа Түлүш, Арзылаң Дагба, Ай-Херел Бүрүнмаа, Со-лаңгы Кандан олар болган. Сай-Суу Дам-ба, Алдын-Белек Хува дээн ышкаш шко-лачыларның ыраажы салым-чаяны өзүп олары өөрүнчүг.

Суурувустуң сурагыг ыраажылары Сылдыс Минчит-оол база Аңгыр, Амыр-галаар Монгуш алышкылар Нина Түлүш-овнага болгаш бичии ыраажыларга аян туткан.

Римма КОМБУЙ-ООЛ.

Чаа-Хөл кожуун. Булуң-Терек суур.

ОЛИМПИАДАГА ТУРАСКААДЫП

Току кожуунуң суму школалары-ның командаларының аразынга Сочиге болур кышкы Олимпий оюннарынга ту-раскааткан спортчу мөөрей болуп эрт-кен. Аңаа Тоора-Хемниң, Адыр-Кежиг, Ий база Ийниң санаторлуг школазының школачылары хаак болгаш дагдан ша-накка бадар маргылдааларга киришкен. Хаак маргылдаазынга Тоора-Хем школазының командазы бирги черге төлөптиг болган. Ийги база үшкү чер-лерни Адыр-Кежиг биле Ий школалары тус-тузунда алган. Назы-хар аайы-би-ле оолдар аразынга бирги черни Юра

Монгалбии (3 кл.), Батыс Сундуй (6 кл.), Ай-Херел Кол (7 кл.), Начын Хоедар (9 кл.), а уруглар аразынга Куней Белек-пен (6 кл.), Татьяна Вист (6 кл.), Шуру Шыырап (11 кл.), Сайлык Кол (11 кл.) олар тергини хаакчылар болганнар.

Дагдан шанак-биле бадар маргылдаа-га Тоора-Хемниң ортумак школазының өөреникчилери кончуг кашпагай болган, а ийги черни Адыр-Кежигниң школа-чылары алган.

Демир-оол САЛЧАК, методист башкы.

Току кожуун.

ТЫВА НОМ ГЕРМАНИЯГА ПАРЛАТТЫНАР

Германияның делегей чергелиг ном-ларлаар чери — ЛАП (Ламберт Академик Публишинг) чогаалчы болгаш альпинист Маадыр-оол Ховалыгның «Тибеттер-би-ле кады үш хүн иштинде» деп очеригин сонургай берген. Автордан оң аян-чорук черигин монография — хамаарышпас эр-тем ажылы кылдыр парлаар эрге бээрин-лар дилзэн. ЛАП дээрге Германияның эң илдингир эртем номнары парлаар черлер-ниң бирээзи болгаш Американың, Велико-ританияның, Ирландияның каттышкан омоннар садар ассоциацияның кежигүнү. Оң номнары бүдүн делегейде мөөң ном-ар садар четки таварыштыр тарап турар.

Автор ЛАП-тың саналын хүлээп алгаш, Тибеттер-биле кады үш хүн иштинде» деп очеригинге эдилгелер кылгаш, чаа үлдер немээш, оң хемчээлин ийи катап аттырган. Негелде езугаар ол номнуң алевилелин чогаалчы боду кылган. Ав-

тор эргезинге хамаарыштыр Германияның Федеративтиг Республиказының болгаш Европа Чөвүлелиниң хоойлу-дүрүмнери езугаар чогаалчы керээни чарган.

Бо ном Тибет болгаш тибеттер дуга-йында этнологтуг шинчилээшкнге ха-мааржыр деп ында айтыкан. Оң утка-зының дугайында мындыг сөстөр база бар: «Мында автор бодунуң чурту, чо-ну-биле Тибетти, тибеттерниң аразында харылзааның деңгелин бижээн. Тыва-ларның, тибеттерниң, европейжилерниң амыдыралын ол чогаалчы болгаш аль-пинист туружундан бодаалдарын илерет-кен».

Делегейниң алды диптеринде эң бектик дагларынга база хей санныг күрүнелерге четкен чогаалчы М. Ховалыгның бо ному февраль төнчүзүнде Германияның Саар-брюкен хоорайга чырыкче үнүп кээр.

Бистиң корр.

Чарлап

Тус чер суму чагыргаларының, бүдүрүлгө черлериниң удуртукчуларының, профэвилел комитеттериниң даргаларының болгаш ада-иелерниң кичээнгейинге!

Уругларның кадыкшылын быжыглаар Чагытай хөл эринде «Орленок» лагери 2014 чылдың путевкаларын садып эгелээнин дыңнадып тур.

1-ти сезон июнь 17-ден июль 07-ге чедир, өртээ - 10630 рубль;

2-ти сезон июль 09-тан 29-ка чедир, өртээ - 14000 рубль;

3-кү сезон июль 31-ден август 20-ге чедир, өртээ - 10630 рубль.

Бот саткан путевканың 6378 рубль түннүг компенсациязын гороно, районо таварыш-р ап болур. Документилерни чыгаш гороно, районоже апрель 1-ге челир дужаар.

Штаныр уруглар 7-ден 17 хар чедир назылыг болур. 21 хонук дыштаныр.

Айтырып алыр чери: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31, кабинет

1, харылзажыр телефону 3-02-05, 89232650670.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки **Даржаа Зинаиды Байыровны** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, для сенокосения, с общей площадью 72916 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Бай-Тал, местечко Даштыг-Тей.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по дан-ному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул.Комсомольская, д.19, каб.№222.

И.о. начальника отдела экономического развития и по земельно-имуще-ственным отношениям Чошак К.Д.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Салчак Аяс Валерьевича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, для сенокосения, с общей площадью 167437 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Дружба, местечко «Эдер-Куй».

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адре-су: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб №222.

И.о. начальника отдела экономического развития и по земельно-имуществен-ным отношениям Чошак К.Д.

Администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» информирует население о том, что, поступило заявление от граждан **Дозур-оол Шо-раан Семеновича, Иргит Шолбан-оол Хирлиг-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов с предварительным согласованием мест размещения объектов с общей площадью 2245,00 кв.м., расположенного по адре-су: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Бай-Тал, ул. Дружба, д.48, для исполь-зования в целях - под многоквартирный жилой дом, сроком на 5 (пять) лет.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адре-су: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб №222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земель-но-имущественным отношениям Ондар. А.М.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Хертек Сергея Доюновича** о предостав-лении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, для сенокосения, с общей площадью 30145 кв.м., расположенного по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Кара-Холь, местечко «Даг-Дозу».

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул.Комсомольская, д.19, каб.№222.

И.о. начальника отдела экономического развития и по земельно-имуще-ственным отношениям Чошак К.Д.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Монгуш Амир Баран-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов, для индивидуального жилищ-ного строительства, с общей площадью 1634 кв.м., расположенного по адресу: Респу-блика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Кара-Холь, ул.Фабрик Антона, д.17.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования дан-ной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул.Комсомольская, д.19, каб.№222.

И.о. начальника отдела экономического развития и по земельно-имуще-ственным отношениям Чошак К.Д.

В соответствии с «Положением о порядке бесплатного предоставления отдельным категориям граждан в собственность земельных участков для индивидуального жилищ-ного строительства на территории муниципального района «Овюрский кожуун Респу-блики Тыва», утвержденного решением Хурала Представителей Овюрского кожууна от 04 апреля 2012г. №350, в администрации Овюрского кожууна Республики Тыва было проведено заседание комиссии, на котором было рассмотрено заявление гражданки РФ: **Адыгжы Юлия Юрьевна:**

№	Ф.И.О. льготника	Категория граждан	Адрес земель-ного участка	Разрешенное использование	Площадь участ-ка (в кв.м.)
1	Адыгжы Ю л и я Юрьевна	Многодет-ная семья	Р е с п у б л и к а Тыва, Овюр-ский кожуун, с. Хандагайты, ул.Октябрьская, д.91	Под много-квартирным жилым домом	2895

Заявление вышеназванной гражданки РФ, было удовлетворено по переводе земель-ного участка в собственность однократно бесплатно.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администра-ции Овюрского кожууна Хуурак С.К.

Шагааның ак айы уламчылап тур

КЫЗЫЛ-СЫЛДЫС ШКОЛАЗЫНДА ЧАА ЧЫЛ НАЙЫР

Кыштын ортаа айының төнчүзү, январь 29-та төрөөн черивистиң маңган ак хар-биле шугланыпкан делгемнери — Балгазынның хадыларын, аргазимниг арт-сынын ажыр, каалама оруктап, республиканың мурнуу чүгүндө Моол күрүнө-биле кызыгаарлашкан кожууну Эрзинге хүннүң чылыг херелдери өгнүң дөрүңгө кээп турда келдивис.

Бурун шагдан өгбелерниң сагып келген, Бурган башкы доктаадып каан Шагаа-биле! Аалдап келир Аът чылдың буяны боор аас-кежик аалыңарга доктаап турзун! Курай! Курай! деп йөрээлдер-биле школаның коридорун шевегиң кылдыр дерип каанын дораан эскерип кагдывыс. Эрзинниң эдзэнден туттунуп алган Сарыг-Булуң

сумузунуң Кызыл-Сылдыс школазынга аалдап четтивис. Башкылар биле өөреникчилер бисти чараш тыва хептерин кедип алган, өгбелеривис езу-чаңчылы-биле холдарын сунуп, чолукшужуп уткуп алдылар.

Январь 13-тен 29-ка чедир Шагаа байырлалыңа уткуштур кижизидилге угланышкынның «100 тывыш» деп оюн-тоглаалыг мөөрейни школага чарлаан. Ооң кол угланышкыны — шинчилел ажылдарын сайзырадыры-биле «Төрөөн чуртум» деп фото-чуруктар делгелгези, «Шагааны канчаар уткуурул?» деп төлөвилелдерни ажылдап кылган. Школаның директору Мария Хонакпановна Серембил-биле каш сөс солукшак, аңгы-аңгы оюннар аайы-биле

бөлүктөргө чарып каан мөөрейлежип турар уругларга чеде бердивис.

Эгезинде турар бөлүк уругларның ыры-шоору чаңгылган, оларның омак-хөглүү-даа кедергей. «Кожамык-ка кончуг-ла мен, кожа тыртып салыр-ла мен...» деп удур-дидир «чижи» кожанашкан, доктаадаа хире эвес, бирээзи төндүрерге, өскези эгелеп турар. Кады келген эш-өөрүм бо бөлүктүң уругларының ыры-шоорун сонугурап көрдү.

Дараазында кажык ойнап турар бөлүк оолдар чанынга кээримге, элзэн бедик үңгө чугаалашкан турлар. Мени эскерип кааш, оожургап, амырменди солуктулар. Оларның ойнап турарын кезек көрүп тургаш: «Бо оюнну кымдан өөренип алды-

нар? — деп айтырарымга, «ачаларывыстан, кырган-ачаларывыстан» деп чаңгыс үн-биле харыыландылар. Бо оолдар оюннун дүрүмүн дыка эки билер болду. Улаштыр буга-шыдыраа ойнаан бөлүккө келдим. Оюннун дүрүмү арай берге. Улуг улустун аразында безин билерлер ховар боор чүве. Мында элээди класстың оолдары мөөрейлежип, бодамчалы кончуг ойнап олурлар. Оолдарга шалтыктавас дээш, кыдындан көрүп тур мен.

Школада үлегерлиг ада-ие Дондуктарның өг-бүлөзи башкыларны, өөреникчилерни боттарының шанактыг азынга селгүүстекени — байырлалдың эң солун кезээ. Шагаа байырлалыңа тураскааткан оюн-тоглаалыг неделяга өөреникчилер шупту идепкейлиг киржип, хей-аады бедип, Шагаа — эң-не солун, эң-не хөглүг чаа чыл найыры дээрзин билеп алганнар.

Бо школада тыва езу-чаңчыларны өөре-

каш база оон-даа оюннарны шигээдиган.

Школаның башкы кыдыг-кызыгаар болза, үениң агым чыдып калбайн, тура-соруктуг буру көрүштүг ажылдап турар. Элчеглиг 2013 өөрөдиге чылында өөреникчи школада туттунган. Кожуун, релика чергелиг олдларга, Россия чилиг «Ада-чурт», «Н бөмбүрзек», «Келир базым» деп эртем-тиктиг конференция база киржип турар.

Коллективте 58 бар. Оларның ишт башкылар — үжен, аниктиг ажылчыннар чэсес. Киж бөрүзү шның эргинин артап кинин, баштайгы конгыяңгылыг эткенин, ортбилигниц аттестадын лунга туткужеге чедир кыларының, эш-өөр омур-хевирин утпас бол кезээде сактып артар, школаның өөреникчи база ындыг болуру чужок.

Өгбелеривистиң мбүдүштүг, чараш аажыңын салгалдарга дамын чоруурувус киж бөрүзү чагыг-сүмези болгаш лээлгези, сорулгазы бол

Анисья ТЮЛЮ

Чингис Сааяның тытырган чуруктары.

«Кажыктажып ойнаалам!»

Оларның чоогунда даалы ойнаан оолдар, уруглар мөөрейлешкен тур. Бо оюнга алды киж ойнаар деп оон-моон тайылбырлап бээрге, билеп алдым. Хүлер, Виолета, Болат, Динара суглар адааннажып чыдып калды, өөреникчилерниң оюн-тоглаазы-даа солун-хөглүг-ле-дир...

дип-кижизидеринче улуг кичээнгейни салып турары илдең. Шагаа байырлалын эрттиргенинден безин ону эскерип болур. Өөреникчилер тыва оюннарның барык шуптузун ойнап билер. Кажык, даалы, тевек тевери, аът шалбалаары, шыдырааның аңгы-аңгы хевирлеринге ойнаары дээн ыш-

СУКПАКЧЫЛАРНЫҢ ШАГААЛААНЫ

Тыва улустун чаагай чаңчылы — эрги чылды үдеп, чаа чылды уткуурунуну езулалдарын өргүүр, Шагаа байырлалы чоннун сеткил-сагыжын бедидип, өөрүшкү-маңнайны болдурган.

Кызыл кожууннун эң хей чурттакчылыг улуг сууру Сукпакка Шагааны тускай ажылдап кылган хемчеглер езугаар эрттирген. Эрзин хүрээзинден лама-башкы Салим Бавуевичини чалап алгаш, чон мурнунга мөргүл, арыглаашкын кылып, хей-аът киискидип, ном номчулганын кылган соонда, суурнунуң Культура төвүңгө оюнтаглаа, мөөрейлер эгелзэн.

Амдангыг тыва аш-чемниң арбын көвей делгеттингени кончуг солун болган. Сукпак ортумак школазы, «Колосок», «Петушок» уруглар садтары дыка идепкейлиг киришти. Сук-

пактын тускайлаттынган интернадының коллективиниң белеткели база шыырак болган.

Тыва национал хеп көрүлдезинге аргаан, даараан хеп аймаан делгеп, сцена кырынга көргүскени чараш. Хоочун башкы М.Ч. Ширап, эмчи В.С. Хертек, А.Д. Ооржак боттарының чараш тыва хептерин кедипкеш, чедингир кылдыр тайылбырлап көргүскенин көрүкчүлөр үнелзэн. Бичии 2-3 харлыг чаштар чараш тыва хевин делгеп көргүзүп кээр-ге, чаптанчыын, чаражын чүү дээр! Сукпактын тускайлаттынган интернадының хоочуннары бо Шагаада кончуг идепкейлиг киржип, ылаңгыя эр кижилер тыва хевин көргүзүп делгээнин көрүкчүлөр бедии-биле үнелеп, сеткилинге таарышканын илереткен.

Ыр, кожамык, узун тыныш, дурген чугаа, кажык, тевек, хол басчып күжүн шенээр, «баг кагары», шахмат дээш, мөөрейлер болуп турар аразында хөгжүмнүг байыр, солун концерти талантылыглар көргүскен. «Дракон» аттыг залга тенниске маргылдаа база болуп эрткен. Суму чагырга чери, оон баштыңы А.Х. Монгуш, орапакчызы В.В. Ондар мөөрейлерге тиилзэн киржикчилерни шаңнап-мактап, байыр чедирип сөс алгаш, бүгү-ле экини күззэннер.

Шагаа байырлалын уруглар албан черлеринге бедик деңгелге эрттирген. Ылаңгыя республиканың агролицейиниң башкылары тыва улустун чаңчыларын дугайында өөреникчилерге тайылбырлап, көргүзүп, айтып берип тургаш

солун болгаш өөредиглиг кылдыр эрттиргенин демдегледип болур. Январь 31-де суур кыдында бедик тейге саң салыр езулалды сумунун адалар чөвүлели (даргазы В.В. Бадей-оол) кылган. Ол-ла хүн Сукпактын малчыннары А.К. Бады-оолдун аалыңа Шагааны эрттирген. Кызыл кожуун чагырганың төлээзи Б.А. Уйнукай, Сукпак сумузунун баштыңы А.Х. Монгуш, чагырга чериниң ажылдакчылары, суурнунуң депутады В.С. Хертек болгаш өскелердаа ол байырлалга киришкеннер. Малчын аалга болган байырлал дыка солун эрткен. Наталья Ивановна Сүгениң ажы-төлү, шупту төрелдери чыгып кээр-ге, кады-кожа аалдар-биле эрттирип, Шагааның бүгү-ле езулалдарын кылганнар. Аныяк болгаш элээди

оолдар хүрежип, аът чары тырып, чуңгулап мага хандыштанганнар. Сукпак сумзунга Шагааны эрттирерин А.А. Бады-оол, В.В. Бадей-оол, А.Х. Монгуш, В.В. Ондар, С.Т. Доңгак, И.Х. Ойдул, Г.Безносова, В.В. Ульянов, О.Сотпа, культура бажыңыңың ажылдакчылары С.А. Дамчан-оол, С.Б. Өпей, С.Б. Сарыг-оол, И.А. Светлакова, хей-никтиг организациялары, адалар, кэрээженнер болгаш хоочунна чөвүлелдери, депутаттар идепкейлиг киришкеннер.

Тыва чонувустун чүтү Шагааны эвес, кандыг-даа байырлалдарны бедик деңгелге эрттирип, чылдан чылче улуг чараш, дээштиг, солун, ажыг тыг апар чыдары өөрүнчүг.

Луиза ДАМБА
хоочун башкы

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун орапакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдиз — 2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаан ама. Тираж 8075. Чагыг 15. Номерни парлагже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкзэн. Херечилерди дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылар.